

Становлення та сутність інституту представництва у кримінальному процесі України

Іван Ємець*

* Канд. юрид. наук, докторант ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9056-5346>, e-mail: ivan.iemets@ukr.net

DOI: 10.32353/khrife.3.2024.12 УДК 343.13(477)

Надійшло 10.07.2024 / Рецензовано 17.07.2024 / Прийнято до друку 25.09.2024 / Доступно онлайн 30.09.2024

Мета дослідження — визначити сутність інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, з'ясувати особливості й історичні етапи його становлення на землях сучасної України. На підставі наукових пошуків, проведених із застосуванням історико-правового методу, методів аналізу й синтезу, логіко-структурного й діалектизму, з'ясовано, що становлення інституту представництва потерпілого, підґрунтям якого став принцип кровної помсти, сягає часів України-Руси. Доведено, що принципи соціальної справедливості сприяли формуванню засад розшукової діяльності, яка тривалий час мала характер приватної. Визначено, що професійна адвокатура на теренах України виникла в польсько-литовську добу під впливом Магдебурзького права та Литовських статутів; суттєві зрушення в генезисі в Україні адвокатури й інституту представництва потерпілих припали на ХХ ст.— із прийняттям Кримінально-процесуального (1960) і Кримінального процесуального кодексу України (2012), законів «Про адвокатуру» (1992) і «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) та деяких інших актів. Запропоновано під представництвом інтересів потерпілого у кримінальному провадженні розуміти форму адвокатської діяльності, яка полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги із забезпечення її прав і законних інтересів під час досудового розслідування, судового провадження та процесуальних дій, які можуть проводити до початку досудового розслідування. Аргументова-

но, що спрямованість діяльності представника потерпілого у широкому сенсі обумовлено завданнями кримінального провадження, а у вузькому — задоволенням інтересів потерпілого із захисту та поновлення його порушених прав, відшкодування завданої шкоди.

Ключові слова: кримінальне провадження; потерпілий; представник потерпілого; адвокат; повноваження; судовий розгляд; генезис; історичний метод; представництво.

Постановка наукової проблеми

Правозахисна діяльність посідає чільне місце поміж форм і напрямів діяльності кожної сучасної держави, яка позиціонує себе як соціальна та правова. Саме правозахисна діяльність має на меті створити належні умови задля ефективної реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також підтвердження або відновлення оскарженого чи порушеного права людини¹. Правозахисну діяльність реалізують у різних формах, під якими розуміють передбачені нормативно-правовими актами процедури, здійснювані на професійній основі спеціально уповноваженими суб'єктами та спрямовані на відновлення порушених прав і свобод людини². Головним суб'єктом, який здійснює правозахисну діяльність на професійному рівні, є адвокат.

Відповідно до положень чинних нормативно-правових актів *«адвокатська діяльність — незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту»*³. За Зако-

ном України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» представництво — це різновид адвокатської діяльності, спрямований на забезпечення реалізації прав та обов'язків клієнта у цивільному, господарському, адміністративному й конституційному судочинстві, а також в інших державних органах, перед фізичними і юридичними особами, прав та обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав та обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні⁴.

З огляду на наведену дефініцію доходимо висновку, що в межах кримінального провадження адвокат може здійснювати представництво інтересів таких учасників кримінальних процесуальних відносин, як потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач. Такий підхід до захисту й відновлення порушених прав особи є виваженим та обґрунтованим, адже саме професійний представник здатний повною мірою сприяти швидкому й повноцінному виконанню

1 Вишковська В. І. Форми здійснення правозахисної діяльності в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2014. Вип. 25. С. 137. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_25_20 (дата звернення: 21.05.2024).

2 Там само. С. 140.

3 Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 23.05.2024).

4 Там само.

завдань кримінального провадження. Погоджуємося також, що утвердженню гарантій змагальності та процесуальної рівності сторін у кримінальному процесі сприяє представництво суб'єктів кримінально-процесуального провадження⁵.

У сучасному світі формується тенденція до залучення адвоката не тільки в питаннях захисту особи від кримінального переслідування, а й у питаннях представництва інтересів жертв кримінальних правопорушень. Однак така практика у різних державах суттєво відрізняється.

В Україні вже давно сформувався підхід, за яким потерпілий є найменш захищеним державою учасником кримінального правопорушення, що спричинено певним дисбалансом між забезпеченням процесуальних гарантій підозрюваного та правами потерпілого⁶. З огляду на потребу вдосконалення теоретичних і праксеологічних засад представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні актуалізовано завдання ґрунтовного аналізу відповідності правових та організаційних засад представництва інтересів потерпілого міжнародним стандартам. Уважаємо, що розв'язання окресленого завдання неможливе без історичного аналізу процесу становлення інституту представництва інтересів потерпілого. Це дасть змогу визначити чинники, що негативно позначилися на його формуванні й до сьогодні негативно впливають на реалізацію передбачених законом гарантій.

Мета статті

Визначити сутність інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному провадженні, з'ясувати особливості його генезису на землях сучасної України.

Методи дослідження

З огляду на те, що це дослідження пов'язане зі здійсненням історичного аналізу, основним методом, який сприяв реалізації мети статті, став історико-правовий підхід. Оскільки будь-яке правове явище розвивається послідовно та спрямовано й відзначено упровадженням інновацій, збереженням досягнутих результатів, наступництвом і запереченням, а історичний метод гарантує можливості відтворення особливостей розвитку правового явища й реконструювання втрачених наукою пояснень окремих етапів його розвитку⁷, то саме історико-правовий метод дав змогу з'ясувати особливості становлення інституту представництва інтересів потерпілого у кримінальному процесі України.

Окрім цього, з метою текстуального аналізу нормативно-правових положень, що регулюють діяльність адвокатів із захисту жертв злочинів, застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів. Для формулювання висновків дослідження послугувалися догматичним, порівняльно-

5 Ємельянов Р. О. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Кропивницький, 2023. С. 25. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

6 Крапивін Є., Сотник О., Гузь О., Семків Т. Justtalk#15. У якій ти ролі... адвокат потерпілого? / Justtalk. 13.11.2020. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk15-u-yakij-ti-rol-i-advokat-poterpilogo-discussion-paper> (дата звернення: 20.05.2024).

7 Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія: Право*. 2015. № 12. С. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_3 (дата звернення: 23.05.2024).

правовим, логічним методами, а також методами узагальнення та правового аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Питання становлення та розвитку інституту представництва інтересів потерпілого вже досліджували деякі українські науковці. Однак окремі аспекти генезису цього інституту та його сутності й досі залишаються дискусійними та мають різне тлумачення в літературі. Дехто упевнений, що в історії юридичного життя людства адвокатура й судове представництво — дві різні інституції, які покликані задовольняти різні потреби й розвивалися окремо одна від одної і навіть сьогодні самостійно існують у багатьох державах Європи⁸. Дехто наголошує, що правозаступництво (у сучасному розумінні — правозахист) і представництво мають власні історії розвитку, зміст і відповідних суб'єктів для їх здійснення⁹. Тобто суб'єкти діяльності щодо представництва інтересів потерпілої особи є ще однією особливістю цього інституту кримінального процесу.

У юридичній літературі також зауважують про можливість виокремлення двох різновидів діяльності, пов'язаних із реалізацією прав, обов'язків і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні іншими особами. Поміж

них, зокрема, *представництво*, яке розуміють як юридичну та правозахисну діяльність адвоката з надання потерпілому кваліфікованої правничої допомоги за ініціативою останнього і законне представництво, не пов'язане з наданням правничої допомоги¹⁰. Такий підхід спричиняє додаткові питання щодо співвідношення напрямів діяльності уповноважених суб'єктів і визначення специфіки реалізації правових статусів означених учасників кримінального провадження в контексті забезпечення інтересів потерпілого.

Суттєвий внесок у розроблення досліджуваної нами проблематики здійснив Р. Ємельянов. Автор виокремив такі періоди в історичному розвитку інституту представництва потерпілого: «I) Звичаєвий (XI ст. — II пол. XIV ст.); II) козацький (1529 р. — II пол. XVIII ст.); III) імперський (1864—1917 рр.); IV) радянський (1917—1960 рр.); V) класичний (1960—1992 рр.); VI) незалежний (1992—2012 рр.); VII) сучасний (2012 р. — наш час)»¹¹. Утім, вважаємо за доцільне зауважити, що вчений виокремив означені періоди на підставі узагальнення нормативних джерел, які здебільшого регулювали порядок діяльності сторони захисту, а не конкретно представника потерпілого.

Окрім історичного аналізу, науковці також активно досліджують праксеологічні засади діяльності адвоката, який представляє інтереси потерпілого

8 Ємельянов Р. О. Знач. твір. С. 26—27. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r_dys_1.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

9 Кирилюк Л. В. Адвокат — представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача у кримінальному судочинстві України. *Форум права*. 2009. № 1. С. 252. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f245714-45cf-4d29-92c8-b10c86a673b6/content> (дата звернення: 21.06.2024).

10 Червінський В. В. Зміст представництва інтересів потерпілого від дорожньо-транспортної пригоди у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 705. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-11/169 (дата звернення: 21.06.2024).

11 Ємельянов Р. О. Знач. твір. С. 2, 22, 44—45, 189—190. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r_dys_1.pdf (дата звернення: 20.05.2024).

(наприклад, О. Кучинська і Ю. Циганюк¹², Н. Рогатинська¹³, В. Канюка і Р. Олійничук¹⁴ та ін.). Однак пильна увага вчених до становлення та функціонування цього інституту поки що повною мірою не розв'язала наявних проблемних питань теоретичного характеру, які виникають у правозастосовній діяльності, що актуалізує потребу їх подальшого вивчення.

Викладення основного матеріалу дослідження

У спеціальній літературі зазначено, що перші згадки про розшукову діяльність — такі, як *звід і гоніння сліду*, — містила ще «Руська Правда» (XI ст.)¹⁵. *Звід* полягав у проведенні ініціативного розшуку потерпілим передбачуваного злочинця та викраденого майна: шляхом публічної заяви про злочин у громадських місцях — *заклича*, і *зводін* різних людей — очної ставки для з'ясування походження майна, на яке претендує потерпілий. *Гоніння сліду* — це форма розшукової діяльності, яка полягала у встановленні

особи й місця перебування передбачуваного злочинця за залишеними ним слідами¹⁶. Ці форми розшукової діяльності реалізовували самі потерпілі, тобто тут варто зважати не тільки на форму діяльності, а й на суб'єкта, уповноваженого її здійснювати, кінцеву мету. Фактично згадані вище норми передбачали, що постраждалий мав самостійно з'ясувати суть обставин справи, розшукати винного для того, щоб з'ясувати місце перебування викраденого майна або отримати компенсацію за нього. Отже, прототипи сучасних завдань кримінального провадження закладено вже в період княжої доби, однак виконувати їх мала саме потерпіла особа, на інтереси якої відбулося посягання.

Новгородська та Псковська судні грамоти містили норми цивільного і кримінального матеріального та процесуального права й передбачали право позивача залучити до справи свого представника: таким правом наділяли ченців, жінок, дітей, глухих і людей похилого віку¹⁷. Прототип законного представництва полягав у тому, що інтереси

- 12 Кучинська О. П., Циганюк Ю. В. Щодо окремих питань удосконалення правового регулювання участі захисника у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 344—347. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-5/85](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85) (дата звернення: 21.06.2024).
- 13 Рогатинська Н. Процесуальні особливості інституту представництва у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4 (32). С. 174—179. DOI: [10.35774/app2022.04.174](https://doi.org/10.35774/app2022.04.174) (дата звернення: 21.06.2024).
- 14 Канюка В. Є., Олійничук Р. П. Загальна характеристика представництва у кримінальному провадженні: поняття та види. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. № 14. С. 178—182. DOI: [10.36550/2522-9230-2023-14-178-182](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-178-182) (дата звернення: 21.06.2024).
- 15 Див.: Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук. Київ, 2003. С. 27—35. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/12/chaykovskiy_kopilenko_krивonіs_hrestomatiya.pdf (дата звернення: 21.06.2024).
- 16 Аброськін В. В., Албул С. В., Єгоров С. О., Поляков Є. В., Форнальчук І. Л., Щурат Т. Г. Основи оперативно-розшукової діяльності в Україні : посіб. / за заг. ред. В. В. Аброськіна. Одеса, 2020. С. 8. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e849ed3-0995-4496-a500-5095ec0dabe2/content> (дата звернення: 24.05.2024).
- 17 «Правда Руська» Ярослава Мудрого: початок вітчизняного законодавства : навч. посіб. 2-ге вид., змін. та допов. / уклад. Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв ; вступ. сл. В. Я. Тація. Харків, 2017. С. 65.

жінок могли представляти сини або чоловіки. До основних прав представників належали право подання клопотань, викладу виправдувальних аргументів, скріплення протоколів¹⁸.

Засади приватного характеру розшукової діяльності діяли доволі довго. Так, обов'язок розслідування вбивства особи за Литовськими статутами 1529, 1566, 1588 рр. покладено на її близьких родичів¹⁹. Отже, потерпілих від убивств почали залучати до процесу розслідування як суб'єктів, що намагалися з'ясувати істину в кримінальному провадженні: вони представляли інтереси потерпілої сторони. Важливо, що до сьогодні згідно з ч. 6 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України (далі — *КПК України*), якщо через кримінальне правопорушення настала смерть особи або вона перебуває у стані, який унеможливає подання нею відповідної заяви, то у кримінальному провадженні статус потерпілого поширюють на близьких родичів або членів родини такої особи²⁰. Так, зокрема, *«потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого,*

*а за відповідним клопотанням — потерпілими може бути визнано кілька осіб»*²¹.

Окрім цього, прийняття та поширення на окремі землі сучасної України Магдебурзького права й Литовських статутів зумовило формування тут адвокатури. Як зазначають науковці, професійну адвокатуру на території нашої держави започатковано в польсько-литовську добу²².

Наступний фундаментальний акт, який послуговувався терміном «адвокат», — це проєкт кодексу українського процесуального права «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743)²³, хоча й залишився лише проєктом, містив окремі норми, які застосовували у практичній діяльності.

Статут кримінального судочинства (1864) законодавчо закріпив деякі фундаментальні засади, зокрема: гласність, презумпцію невинуватості, змагальність, гарантії прав обвинуваченого на захист, участь у процесі захисника, усебічне об'єктивне дослідження й оцінювання доказів за внутрішнім переконанням суддів, касаційне й апеляційне оскарження вироків, а також порядок їх виконання²⁴. У контексті нашого

18 Варфоломеева Т. В., Святоцький О. Д., Кульчицький В. С., Багринівський З. М., Кисельова Т. В. Історія адвокатури України. Київ, 2002. Ч. 1. С. 219—223.

19 Литовські статuti 1529, 1566, 1588. *Суспільно-політичні процеси*. 2016. Вип. 3. С. 206—221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 (дата звернення: 24.05.2024) ; Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філос. у галузі права. Харків, 2023. С. 32. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6461d379-53e1-41ea-961e-0d5081163b63/content> (дата звернення: 24.05.2024).

20 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 24.05.2024).

21 Там само.

22 Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Адвокатура України : навч. посіб. Київ, 1997. С. 15—16 ; Погорецький М. Становлення та розвиток інституту гарантій адвокатської таємниці в Україні. *Юридична Україна*. 2015. № 4—5. С. 124—129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2015_4-5_24 (дата звернення: 24.05.2024).

23 Сокальська О. В. Генеза інстанційних відносин між судовими установами українських земель у XVI ст. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2010. № 2. С. 251—253.

24 Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів. Теорія, історія і практика : монографія. Київ, 2004. С. 75.

дослідження варто зауважити, що запровадження інституту приватних повірених у 1874 р.²⁵, тобто адвокатів, які мали змогу брати участь у справах на підставі довіреності від однієї зі сторін спору та з дозволу суду²⁶, стало вирішальним кроком для становлення інституту представництва у кримінальному процесі. Важливо, що статус приватного повіреного надавали винятково громадянам чоловічої статі, які досягли 18-річного віку. Для здобуття права провадити адвокатську діяльність складали іспит в окружному суді або судовій палаті, де отримували свідоцтво на право ведення судових справ²⁷.

Із жовтня 1924 р. набули чинності Основи судоустрою Союзу РСР і союзних республік, відповідно до яких започатковано колегії правозаступників (оборонців), призначені для надання населенню юридичної допомоги та судового захисту. Від червня 1925 р. при окружних судах почали діяти колегії захисників, а з жовтня 1929 р. набув чинності Статут «Про колективні форми роботи колегії оборонців у зв'язку із скасуванням приватної практики», який визнавав працю колегії оборонців професійною діяльністю. Отже, діяльність представників потерпілих набула професійного характеру, що зумовило потребу в їх відповідній спеціальній підготовці.

Вимоги, яким мали відповідати адвокати, суттєво деталізували в Положенні про адвокатуру СРСР, затверджену Радою Народних Комісарів СРСР

від 16.08.1939 р. Вони, зокрема, передбачали, що члени колегії адвокатів повинні мати вищу юридичну освіту та стаж практичної діяльності у відповідних органах (уповноважених на здійснення правозастосовної діяльності) не менше ніж один рік, а за відсутності юридичної освіти — стаж не менше ніж три роки на таких посадах.

Діяльність представників потерпілих зазнала суттєвих змін після прийняття Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р., норми якого передбачали, що обвинувач, підсудний, захисник, потерпілий, цивільний позивач і цивільний відповідач, а також їхні представники в судовому розгляді мають рівні права в поданні доказів і клопотань, участі в дослідженні доказів. Отже, представників визнавали рівноправними учасниками кримінального судочинства, наділеними такими процесуальними правами: подавати докази; заявляти клопотання; знайомитися з матеріалами справи з моменту завершення попереднього слідства, а у справах, за якими попереднього слідства не провадили, — після віддання обвинуваченого до суду; брати участь у судовому розгляді; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора й суду; підтримувати обвинувачення у певних випадках, здійснювати захист неповнолітнього обвинуваченого, підтримувати або заперечувати цивільний позов²⁸.

25 Майстро Д., Стойчев В. Нариси з історії адвокатури Запорізької області. Запоріжжя, 2024. С. 4. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Essays%20on%20the%20History%20of%20the%20Bar%20of%20Zaporizhzhia%20Region.pdf> (дата звернення: 24.05.2024).

26 Майстро Д. Адвокати на захисті інтересів міста Олександрівська (Запоріжжя). *Вісник Національної асоціації адвокатів України*. 2022. № 12 (87). С. 60–64. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2022-12-28-v-snik-naau_63ac2470021c8.pdf (дата звернення: 24.05.2024).

27 Майстро Д., Стойчев В. Зазнач. твір. С. 5.

28 Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text> (дата звернення: 21.05.2024).

Із доповненням ст. 69 КПК України новим п. 2 (1984), суб'єктами адвокатської таємниці про обставини, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням ним обов'язків представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача, визнано адвоката, представника професійної спілки та іншої громадської організації²⁹.

За Законом України «Про адвокатуру» (1992) адвокатів уповноважили надавати консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні та письмові довідки щодо законодавства; складати заяви, скарги й інші документи правового характеру; посвідчувати копії документів у справах, які вони ведуть; здійснювати представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; надавати юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснювати правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконувати свої обов'язки відповідно до кримінального процесуального законодавства у процесі досудового розслідування³⁰.

Чинним до сьогодні Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012) закріплено поняття представництва інтересів клієнта та інші аспекти здійснення професійних обов'язків адвоката³¹. Примітно, що його піддавали змінам аж 13 разів, хоча законодавцеві й іншим зацікавле-

ним суб'єктам, на нашу думку, іще є що в ньому вдосконалювати³².

Зауважимо також, що зміни 2016 р. до Конституції України легалізували певну адвокатську монополію, згідно з якою представництво іншої особи в суді й захист від кримінального обвинувачення в суді здійснює лише адвокат, водночас передбачили винятки щодо представництва в деяких видах спорів (трудових і малозначних, із захисту соціальних прав, за виборами й референдумами) та інтересів малолітніх або неповнолітніх осіб і осіб, яких суд визнав недієздатними або дієздатність яких обмежена³³. Отже, Конституцією України гарантовано право кожного на правничу допомогу, яку мають право надавати професійні адвокати. Уважаємо, що представництво адвокатом інтересів потерпілого у кримінальному судочинстві є основним засобом захисту його прав і законних інтересів.

Сучасна доктрина кримінального процесу наділяє представника потерпілого у кримінальному провадженні похідним статусом, що гарантує йому можливість користуватися тільки тими правами, які має потерпілий. Водночас представникові заборонено користуватися правами, які безпосередньо може реалізувати винятково потерпілий. На підставі аналізування законодавчих норм і теоретичних напрацювань доходимо висновку, що представника потерпілого у кримінальному

29 Про внесення змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу Української РСР : Указ Презид. ВР УРСР від 16.04.1984 р. № 6834-X (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6834-10#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

30 Про адвокатуру : Закон України від 19.12.1992 р. № 2887-XII (утрат. чин.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2887-12#Text> (дата звернення: 01.06.2024).

31 Про адвокатуру та адвокатську діяльність URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 23.05.2024).

32 Там само.

33 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.06.2024).

провадженні уповноважено: 1) надавати правничі консультації потерпілому; 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій (у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи, оскарження бездіяльності останніх тощо); 3) уживати заходів із відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи; 4) збирати й подавати докази у справі; 5) брати участь у судових дебатах; 6) оскаржувати судові рішення в передбаченому законодавством порядку; 7) підписувати угоди про примирення у кримінальному провадженні.

Доцільно зауважити, що західноєвропейська спільнота також не оминула увагою питання забезпечення прав і законних інтересів жертв злочину. Ще в XIX ст. у міжнародній практиці почали нормативно врегульовувати питання відшкодування шкоди, завданої потерпілому кримінальним правопорушенням. Сьогодні це передбачено положеннями Резолюції (77) 27 Комітету Міністрів Ради Європи «Про відшкодування потерпілим від злочину»³⁴. У 1983 р. прийнято Європейську конвенцію про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів³⁵. Деякі засади захисту прав жертв злочинів та особливості здійснення правосуддя щодо них визначила Організація Об'єднаних Націй, зокрема, у листопаді 1985 р. прийняла Декларацію щодо основних принципів правосуддя для жертв

злочинів. Провідні ідеї цього документа — справедливе ставлення до жертви, гарантування права потерпілого на доступ до правосуддя, забезпечення компенсації за шкоду, завдану йому кримінальним правопорушенням³⁶.

Водночас маємо зауважити, що названі міжнародно-правові документи нашою державою не ратифіковано, а отже, до сьогодні в Україні немає закону, який регулював би відносини щодо надання державою компенсацій постраждалим від кримінальних правопорушень, за якими не встановлено винних. З огляду на це, багатотомні кримінальні провадження, за якими триває досудове розслідування до спливу строків давності притягнення особи до кримінальної відповідальності, фактично не дають потерпілому жодних гарантій щодо відновлення його порушених прав. До того ж у багатьох таких справах як потерпілих залучають родичів постраждалих, адже непоодинокими є випадки, коли природна смерть потерпілих настає через причини, не пов'язані із розслідуваною подією, тобто за життя потерпілий так і не отримав фактичної можливості відновити свої права, хоча зазнав каліцтва або інвалідності внаслідок учиненого проти нього кримінального правопорушення. Отже, окремі завдання кримінального провадження можуть так і не виконати, а законодавчі положення щодо захисту інтересів потерпілих залишаються декларативними.

Наступними роками міжнародна спільнота вжила вагомих заходів щодо забезпечення можливості представництва

34 Resolution (77) 27. On the compensation of victims of crime. Council of Europe. Committee of Ministers. 28 Sept 1977. 2 p. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804f3e59> (дата звернення: 01.06.2024).

35 European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes. Strasbourg, 24.XI.1983. 5 p. / Council of Europe. URL: https://rm.coe.int/1680079751_ (дата звернення: 01.06.2024).

36 Ibid.

потерпілого від кримінального правопорушення: зокрема, в Основних положеннях про роль адвокатів, прийнятих VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам (1990), закріплено таку вимогу щодо представництва потерпілого, як професійність³⁷. Згодом Рада Європейського Союзу прийняла обов'язкове для всіх країн-членів Рішення про статус потерпілих у кримінальному провадженні (2001), де закріпила право потерпілих на доступ до інформації, правової допомоги, а також право на так зване посередництво (представництво)³⁸.

Окрім того, 14.06.2006 р. Комітет Міністрів Ради Європи оприлюднив Рекомендацію Rec(2006)8 державам-учасникам про допомогу потерпілим від злочинів, якою передбачено порядок розроблення стандартів добору й навчання працівників і волонтерів, які надають безпосередню допомогу потерпілим з тим, щоб допомагати жертвам злочинів відповідно до професійних стандартів, забезпечити їх від вторинної віктимізації³⁹. Отже, усвідомлюючи значення для громадян правових консультацій, влада закріпила порядок підготовки фахівців, які могли б її надавати на професійному рівні на волонтерських засадах, чого поки що немає в Україні.

Наступним визначальним кроком на шляху регламентування правового статусу потерпілих стала Директива ЄС 2012/29/ЄС, за якою всі країни — учасниці Європейського Союзу — зобов'язані унормувати перелік прав жертв злочинів і забезпечити їх різнобічними підтримкою та допомогою⁴⁰.

Апробованими й перспективними до впровадження в національну судову практику слід уважати правила представництва потерпілих у Міжнародному кримінальному суді (далі — МКС). Відповідно до них секретар цього Суду має надавати потерпілим допомогу в отриманні юридичної консультації та організації їхнього юридичного представництва, а їхнім законним представникам — належні підтримку, допомогу й інформування. Потерпілий є вільним у виборі законного представника. Якщо є декілька потерпілих, то палата може за допомогою Реєстру обрати спільного законного представника для всіх потерпілих. Це здійснюють із метою забезпечити ефективність провадження, запит потерпілих або окремих груп потерпілих, а також сприяти формуванню єдиної правової позиції всіх потерпілих у справі.

Секретаріат МКС також може допомогти потерпілому (групі потерпілих)

37 Основні положення про роль адвокатів : прийняті VIII Конгрес. ООН із запобіг. злочин. 01.08.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text (дата звернення: 01.06.2024).

38 Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings (2001/220/JHA) / EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=cel-ex%3A32001F0220> (дата звернення: 01.06.2024).

39 Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims : Council of Europe. Committee of Ministers. 2006. (This Recommendation is replaced by Recommendation CM/Rec(2023)2, adopted at the 1460th meeting of the Ministers' Deputies 15 March 2023). URL: <https://rm.coe.int/16805afa5c>. (дата звернення: 01.06.2024).

40 Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA : European Union: Council of the European Union, 14 Nov 2012 / Refworld. Global Law & Policy Database. URL: <https://www.refworld.org/legal/reglegislation/council/2012/en/96856> (дата звернення: 01.06.2024).

обрати представника (надавши перелік зареєстрованих адвокатів або пропонуючи одного чи кількох спільних законних представників). У разі якщо потерпілі не можуть обрати спільного представника (представників) протягом обумовленого строку, то Суд може доручити це секретареві МКС, а потерпілий (група потерпілих), який (які) не має (не мають) необхідних коштів для оплати послуг представника, можуть отримати правничу допомогу від Секретаріату МКС.

Щодо особливостей правового статусу представника потерпілого в МКС, то йому гарантовані присутність і участь у засіданні та слуханнях справи, якщо за обставинами справи відповідна палата не визнає, що втручання представника слід обмежити письмовими зауваженнями або поданнями. Представникові потерпілого також надано право ставити питання прокуророві та стороні захисту, за потреби — проводити допит свідка, експерта або обвинуваченого ⁴¹.

Висновки

Отже, становлення інституту представництва потерпілого на теренах України сягає часів України-Руси (принцип кровної помсти). Принцип соціальної справедливості став підґрунтям для формування засад розшукової діяльності, яка доволі довго мала приватний характер, коли потерпілі самостійно з'ясовували особу злочинця та представляли свої інтереси. У польсько-литовську добу під впливом Магдебурзького права та Литовських статутів на території України виникла професійна адвокатура. Визначальними кроками на шляху врегулювання правового статусу пред-

ставника потерпілого в Україні стало прийняття Кримінально-процесуального кодексу (1960), Закону «Про адвокатуру» (1992), КПК України (2012), Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2012).

З огляду на чинні нормативні положення вважаємо, що представництво інтересів потерпілого у кримінальному провадженні — це форма адвокатської діяльності, яка полягає в наданні жертві кримінального правопорушення професійної правничої допомоги із забезпечення його прав і законних інтересів на стадіях досудового розслідування та судового провадження, а також під час процесуальних дій, яку можуть проводити до початку досудового розслідування. Спрямованість діяльності представника потерпілого в широкому сенсі обумовлено завданнями кримінального провадження, а у вузькому — задоволенням інтересів потерпілого із захисту й поновлення його порушених прав, відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Із метою виконання названих завдань представника потерпілого уповноважено: 1) надавати правничі консультації потерпілому; 2) забезпечувати дотримання законності під час проведення процесуальних дій (у формі контролю за дотриманням законодавства з боку працівників, уповноважених на досудове розслідування кримінальних правопорушень, та інших учасників справи, оскарження бездіяльності останніх тощо); 3) уживати заходів із відновлення порушених прав, подавати клопотання про проведення процесуальних дій, залучати експерта на договірних засадах для проведення експертизи; 4) збирати й подавати докази у справі; 5) брати участь у судових

⁴¹ Rules of Procedure and Evidence. International Criminal Court, 2019. 99 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf> (дата звернення: 01.06.2024).

дебатах; 6) оскаржувати судові рішення в передбаченому законодавством порядку; 7) підписувати угоди про примирення у кримінальному провадженні.

Formation and Essence of Representation Institution in Criminal Procedure of Ukraine

Ivan Iemets

This research is to define institution essence of victim representation in criminal proceedings, and to clarify peculiarities and historical stages of its formation in the territory of modern Ukraine. Based on research performed using historical and legal method, methods of analysis and synthesis, logical and structural, and dialectic, the author finds that institution establishment of victim representation, which was based on the principle of blood revenge, dates back to the times of Ukraine-Ruthenia. It is proved that principles of social justice contributed to the formation of foundations of detective activities which for a long time had the character of private activity. It is determined that professional bar in Ukraine emerged in the Polish-Lithuanian period under the influence of the Magdeburg Law and the Lithuanian Statutes; significant changes in the genesis of the bar and the institution of victim representation in Ukraine occurred in the XX century with the adoption of Criminal Procedural Code of Ukraine (1960) and Criminal Procedural Code of Ukraine (2012), the Laws of Ukraine "On the Bar" (1992) and "On the Bar and Legal Practice" (2012) and some other acts. The author proposes that representation of victim's interests in criminal proceedings should be understood as a form of legal practice which consists in providing the victim of a criminal offense with professional legal assistance to ensure his/her rights and legitimate interests during pre-trial investigation, court proceedings and procedural actions which may be carried out prior to the pre-trial investigation. The author argues that the focus of the victim's representative's activities is broadly

determined by the tasks of criminal proceedings, and narrowly, by satisfaction of the victim's interests in protection and restoration of his/her violated rights and compensation for damage.

Keywords: criminal proceedings; victim; victim's representative; lawyer; powers; trial; genesis; historical method; representation.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автор зробив свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автор заявляє, що у нього відсутній конфлікт інтересів.

References

- «Pravda Ruska» Yaroslava Mudroho: *pochatok vitchyznianoho zakonodavstva* [«Pravda Ruska» by Yaroslav the Wise: the beginning of domestic legislation] (2017) : navch. posib. 2-he vyd., zmin. ta dopov. / uklad. H. H. Demidenko, V. M. Yermolaiev ; vstup. sl. V. Ya. Tatsiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Abroskin, V. V., Albul, S. V., Yehorov, S. O., Poliakov, Ye. V., Fornalchuk, I. L., Shchurat, T. H. (2020). *Osnovy operativno-rozshukovoi diialnosti v Ukraini* [Fundamentals of operational and investigative activities in Ukraine] : posib. / za zah. red. V. V. Abroskina. Odesa, 2020 URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0e849ed3-0995-4496-a500-5095ec0dabe2/content> [in Ukrainian].
- Chervinskyi, V. V. (2022). Zmist predstavnytstva interesiv poterpiloho vid dorozhno-transportnoi pryhody u kryminalnomu

- provdzhenni [Nature of the representation of the interests of the victim of a accidents in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 11. DOI: [10.32782/2524-0374/2022-11/169](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/169) [in Ukrainian].
- Kaniuka, V. Ye., Oliynchuk, R. P. (2023). Zahalna kharakterystyka predstavnytstva u kryminalnomu provdzhenni: poniattia ta vydy [General characteristics of the representative office in criminal proceedings: concepts and types]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. № 14. DOI: [10.36550/2522-9230-2023-14-178-182](https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-178-182) [in Ukrainian].
- Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy [Textbook on the history of state and law of Ukraine] (2003) : navch. posib. / uporiad.: A. S. Chaikovskiy (ker.), O. L. Kopylenko, V. M. Kryvonis, V. V. Svystunov, H. I. Trofanchuk. Kyiv. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/12/chaykovskiy_kopilenko_krivotnis_hrestomatiya.pdf [in Ukrainian].
- Kostytskyi, M. V. (2015). Kliuchovi pidkhody do metodolohii piznannia ukrainskoi istoriko-pravovoi diisnosti [Key approaches to the methodology of knowledge Ukrainian historical and legal reality]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Serii: Pravo*. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nivif_2015_12_3 [in Ukrainian].
- Krapivin, Ye., Sotnyk, O., Huz, O., Semkiv, T. (2020). *Justtalk#15. U yakii ty roli... advokat poterpiloho?* [Justtalk#15. In what role are you... a victim advocate?] / Justtalk. URL: <https://justtalk.com.ua/post/justtalk15-u-yakij-ti-roli-advokat-poterpilogo-discussion-paper> [in Ukrainian].
- Kuchynska, O. P., Tsyhaniuk, Yu. V. (2023). Shchodo okremykh pytan udoskonalennia pravovoho rehuliuвання uchasti zakhysnyka u kryminalnomu provdzhenni [Concerning certain issues of improving the legal regulation of the participation of the defender in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 5. DOI: [10.32782/2524-0374/2023-5/85](https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/85) [in Ukrainian].
- Kyryliuk, L. V. (2009). Advokat — predstavnyk poterpiloho, tsyvilnoho pozyvacha ta tsyvilnoho vidpovidacha u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy [The Lawyer — The Representative of the Victim, the Civil Claimant and the Civil Respondent in Criminal Legal Proceedings of Ukraine]. *Forum prava*. № 1. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/1f245714-45cf-4d29-92c8-b10c86a673b6/content> [in Ukrainian].
- Lytovski statuty 1529, 1566, 1588 [Lithuanian statutes 1529, 1566, 1588] (2016). *Suspilno-politychni protsesy*. Vyp. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 [in Ukrainian].
- Maistro, D. Advokaty na zakhysti interesiv mista Oleksandriivska (Zaporizhzhia) [Lawyers in defense of the interests of the city of Oleksandriivska (Zaporizhzhia)]. (2022). *Visnyk Natsionalnoi asotsiatsii advokativ Ukrainy*. № 12 (87). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/visnyky/2022-12-28-v-snik-naau_63ac2470021c8.pdf [in Ukrainian].
- Maistro, D., Stoichev, V. (2024). *Narysy z istorii advokatury Zaporizkoi oblasti* [Essays on the history of the advocacy of the Zaporizhzhia region]. Zaporizhzhia. URL: <https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Essays%20on%20the%20History%20of%20the%20Bar%20of%20Zaporizhzhia%20Region.pdf> [in Ukrainian].
- Maliarenko, V. T. (2004). *Reformuvannia kryminalnogo protsesu Ukrainy v konteksti yevropeiskykh standartiv. Teoriia, istoriia i praktyka* [Reforming the criminal process of Ukraine in the context of European standards. Theory, history and practice] : monohrafiia. Kyiv [in Ukrainian].
- Pohoretskyi, M. (2015). Stanovlennia ta rozvytok instytutu harantii advokatskoi taïemnytsti v Ukraini [The formation and development of the institute guarantees of confidentiality in Ukraine]. *Yurydychna Ukraina*. № 4—5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/urykr_2015_4-5_24 [in Ukrainian].
- Rohatynska, N. (2022). Protseusualni osoblyvosti instytutu predstavnytstva u kryminalnomu provdzhenni [Procedural features of the institution of representation in criminal proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 4 (32). DOI: [10.35774/app2022.04.174](https://doi.org/10.35774/app2022.04.174) [in Ukrainian].

- Rules of Procedure and Evidence* (2019). International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Rules-of-Procedure-and-Evidence.pdf>.
- Sokalska, O. V. (2010). Geneza instanciinykh vidnosyn mizh sudovymy ustanovamy ukrainskykh zemel u XVI st. [Genesis of instance relations between judicial institutions of Ukrainian lands in the 16th century]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys*. № 2 [in Ukrainian].
- Sviatotskyi, O. D., Mykheienko, M. M. (1997). *Advokatura Ukrainy* [Ukrainian Bar Association] : navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Varfolomeieva, T. V., Sviatotskyi, O. D., Kulchytskyi, V. S., Bahrynivskyi, Z. M., Kyseleva, T. V. (2002). *Istoriia advokatury Ukrainy* [History of the Bar of Ukraine]. Kyiv. Ch. 1 [in Ukrainian].
- Vuima, A. H. (2023). *Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia vbyvstv* [Use of special knowledge during the investigation of murders] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kharkiv. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6461d379-53e1-41ea-961e-0d5081163b63/content> [in Ukrainian].
- Vyshkovska, V. I. (2014). Formy zdiisnennia pravozakhysnoi diialnosti v Ukraini [Forms of advocacy in Ukraine]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Seriia 18: Ekonomika i pravo*. Vyp. 25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2014_25_20 [in Ukrainian].
- Yemelianov, R. O. (2023). *Advokat-predstavnyk poterpiloho u kryminalnomu protsesi* [Lawyer-representative of the victim in the criminal process] : dys. ... d-ra filos. u haluzi prava. Kropyvnytskyi. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/05/yemelyanov-r._dys_1.pdf [in Ukrainian].

Ємець, І. (2024). Становлення та сутність інституту представництва у кримінальному процесі України. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (36). С. 184—197. DOI: 10.32353/khrife.3.2024.12.